

Oblici prostorne mobilnosti stanovništva Hrvatskog zagorja

Dražen Njegač*

U radu se govori o oblicima prostorne mobilnosti stanovništva kao popratnog procesa socijalnoga prestrukturiranja. Diferenciraju se tri oblika karakteristična za ovaj prostor: iseljavanje, dnevna migracija i unutarnje preseljavanje.

Ključne riječi: Hrvatsko zagorje, prostorna mobilnost stanovništva, iseljavanje, dnevna migracija, unutarnje preseljavanje, općinska središta

The Forms of Spatial Mobility of the Population of Hrvatsko Zagorje

The paper discusses forms of spatial mobility of the population accompanying the process of social re-structuring. Three characteristic forms are differentiated for the area: emigration, commuting and internal resettling.

Key Words: Hrvatsko Zagorje, spatial mobility of the population, emigration, commuting, internal resettlement, commune centres

UVOD

Temeljni pokazatelj socijalnog prestrukturiranja (mobilnosti) stanovništva, agrarnih krajeva jest prijelaz iz poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti. Budući da se potonje uglavnom lociraju u gradovima, socijalna mobilnost stanovništva praćena je i njegovom prostornom mobilnošću.

Medu najčešće upotrebljavanim kriterijima klasifikacije prostorne pokretljivosti je njezino trajanje (Oliveira-Roca, 1987.). Tako npr. Friganović (1978.) prema trajanju dijeli migracije na: dnevne, tjedne, mjesečne, sezonske, privremene i konačne, dok A. Wertheimer-Baletić (1982.) razlikuje prema trajanju definitivne (konačne) i privremene u širem smislu, koje pak mogu biti privremene u užem smislu, sezonske i dnevne.

Do pojave prostorne mobilnosti može, dakle, doći ukoliko mjesto stanovanja nije ujedno i mjesto rada ili ukoliko neko drugo mjesto pruža veće mogućnosti i bolje uvjete ne samo za rad nego i za stanovanje. U prvom slučaju najčešće se javljaju dnevne migracije, a u drugom trajno preseljavanje. Posljedica prvog oblika je stvaranje gravitacijskih zona radne snage oko centara rada i stvaranje urbaniziranih područja, a posljedica drugog je porast stanovništva i dinamičan razvoj centara rada (Vresk, 1982.-83.). Za Hrvatsko su zagorje karakteristična oba oblika prostorne mobilnosti.

Cilj je ovog rada da analizira oblike prostorne pokretljivosti kao popratnog procesa socijalnog prestrukturiranja stanovništva Hrvatskog zagorja, kao i njihovo značenje za gospodarski i demografski razvoj toga prostora.

* Dr. sc., asistent, Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet, Marulićev trg 19, 10000 Zagreb, Hrvatska.

OBlici PROSTORNE MOBILNOSTI

Iseljavanje. Hrvatsko je zagorje još od sredine 19. stoljeća izrazito agrarno prona seljeno područje. S obzirom da je prestrukturiranje gospodarstva Hrvatskog zagorja zaostajalo za prestrukturiranjem stanovništva, radni viškovi stanovništva, kojima je Zagorje uvijek obilovalo, bili su prisiljeni tražiti izvore egzistencije izvan Hrvatskog zagorja. Odredišta su pri tome uglavnom bili ili drugi, rjeđe naseljeni krajevi Hrvatske donekle slični Hrvatskom zagorju (križevačko-bjelovarski kraj, Moslavina, Požeška kotlina) u kojima se stanovništvo i dalje moglo baviti poljoprivredom, posebno vinogradarstvom, ili veliki gradovi, prije svega Zagreb, gdje se stanovništvo zapošljavalo u neagrarnim djelatnostima. Godine 1910. živjelo je izvan Varaždinske županije, u drugim krajevima Hrvatske, 31 678 osoba rođenih u Varaždinskoj županiji (Dugački, 1940.).¹ Od toga je jedna trećina bila naseljena u Bjelovarsko-križevačkoj županiji (10 632), a u svim ostalim županijama, ne računajući municipalne gradove Zagreb, Osijek, Varaždin i Zemun, jedna četvrtina (7761). Trajnom preseljavanju često je prethodio odlazak na sezonske radove, kad su se upoznavale gospodarske prilike ostalih krajeva i mogućnosti naseljavanja u njima.

Osim što se zagorsko stanovništvo iseljavalo u druge poljoprivredne krajeve Hrvatske, jak odljev, dakle, bio je i prema Zagrebu, a u manjoj mjeri i Varaždinu. Glavni privlačni faktor naseljavanja bio je razvoj industrije i mogućnost zapošljavanja u njoj. Intenzitet iseljavanja u Zagreb bio je isti onom u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Dokaz je tome podatak da su godine 1910. u Zagrebu živjele 10 443 osobe rođene u Varaždinskoj županiji.² Iseljavanje se pojačalo osobito nakon I. svjetskog rata pa su 1931. godine u Zagrebu živjele 27 292 osobe rođene u Hrvatskom zagorju (Peršić, 1940.?). U ukupnom stanovništvu Zagreba 1931. godine koje je brojilo 242 063 stanovnika, osoba rođenih u Zagorju bilo je nešto više od 11%. Ukoliko bi se tome pribrojili i potomci zagorskih iseljenika rođeni u Zagrebu, koji bi se, da nije bilo emigracije rodili u Zagorju, dobila bi se prava slika o posljedicama zagorske emigracije ne samo na kretanje stanovništva Hrvatskog zagorja, nego i na porast Zagreba. Istodobno je Hrvatsko zagorje imalo 260 814 stanovnika, čiji se broj, usprkos iseljavanju, sve do 1953. godine stalno povećavao. Tijekom ovog stoljeća, do 70-tih godina, iz Zagorja se iselilo više od 100 000 osoba, od čega najviše u Zagreb (Žuljić, 1974.). Treba također spomenuti i iseljavanje u inozemstvo, premda ono nije tako karakteristično za zagorsko stanovništvo.³

Ipak, unatoč emigraciji, broj stanovnika Hrvatskog zagorja u razdoblju 1857.-1948. stalno raste zahvaljujući visokoj stopi prirodnog priraštaja.⁴ Međutim, u cijelom tom razdoblju mogu se izdvojiti dva manja razdoblja s različitim tempom porasta. U prvoj fazi, od 1857.-1910. godine, stanovništvo je poraslo za 69% ili oko 1,3% godišnje. Nakon toga počinje razdoblje slabijeg porasta stanovništva, što je uvjetovano smanjenjem prirodnog priraštaja i povećanjem iseljavanja. Do 1948. godine, broj stanovnika se povećao još za 11,1%, ali je godišnje rastao samo za 0,3% (Tab. 1.).

S obzirom da je prirodni priraštaj bio otprilike podjednak u svim kotarima, na nejednaki porast stanovništva ponajprije je utjecao intenzitet iseljavanja (Dugački, 1940.). Stoga se, na osnovi najmanjeg porasta broja stanovnika, može zaključiti da je najveće iseljavanje bilo iz klanječkog i pregradskog kotara.⁵

Tab. 1. Kretanje broja stanovnika po općinama Hrvatskog zagorja 1857.–1991. godine

Općina	Broj stanovnika								
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.
Donja Stubica	16552	18604	21325	24197	27132	29710	29233	32358	34505
Ivanec	25148	28901	31277	36101	39269	44276	45885	49250	52463
Klanjec	12840	13890	14716	16184	16778	17940	16710	16943	16756
Krapina	15258	16932	18603	20411	22020	23920	23289	24927	26187
Novi Marof	17434	19631	21105	24098	26611	29268	29181	32303	33961
Pregrada	17153	19184	20839	22234	23199	25733	24005	25121	25608
Zabok	20005	23105	25386	28037	29976	33713	32727	35731	37831
Zlatar-Bistrica	20701	23977	26722	30968	36016	40716	41068	44181	45133
Hrvatsko zagorje	145091	164224	179973	202230	221001	245276	242098	260814	272444

Općina	Broj stanovnika					Promjena u %		
	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	1857.–1910.	1910.–1948.	1948.–1991.
Donja Stubica	34407	32990	31245	30486	30760	79.5	16.1	-10.9
Ivanec	52541	49222	46360	43869	41680	76.1	18.5	-20.6
Klanjec	16097	14172	13267	11783	10917	39.7	-6.6	-34.9
Krapina	26389	26239	26802	26721	26382	56.8	9.5	0.7
Novi Marof	33489	31994	31245	29805	29254	67.9	16.0	-13.9
Pregrada	24527	21859	20239	18418	16939	39.9	-0.5	-33.9
Zabok	37082	36531	36810	36494	36309	68.5	12.2	-4.0
Zlatar-Bistrica	44902	41259	36642	33406	31291	96.7	10.8	-30.7
Hrvatsko zagorje	269434	254266	242610	230982	223532	69.0	11.1	-18.0

Izvor: Korenčić, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971*, JAZU, Zagreb
 Hrženjak, J. (1983.): *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj*, SNL, Zagreb
 Popis stanovništva 1991: *Dokumentacija 881*, DZS, Zagreb, 1992.

Razdoblje od 1910.–1948. obilježeno je slabijim porastom stanovništva – porast je bio samo 11,1%. Iseljavanje se u tom razdoblju pojačava, što je posebno vidljivo u općinama Klanjec i Pregrada gdje se broj stanovnika u tom razdoblju smanjio za 6,6, odnosno 0,5%. U svim drugim općinama stanovništvo je poraslo – polovi su bili Zlatar-Bistrica sa 10,8% i Ivanec sa 18,5%.

Tek od 1948. godine broj se stanovnika Hrvatskog zagorja stalno smanjuje. Najveći pad broja stanovnika Hrvatsko zagorje bilježi u međupopisnom razdoblju 1953.–1961. (-5,6%) i to unatoč još uvijek pozitivnom prirodnom kretanju stanovništva. Posljedica je to, dakle, ruralnog egzodusa. U Zagorju se, naime, nije uspjelo razviti veće središte koje bi privlačilo stanovništvo toga prostora, prije svega zbog blizine Zagreba koji privlači stanovništvo svojom industrijom i drugim funkcijama (privlačni ili pull-faktori), dok je djelovanje potisnih ili push-faktora povezano s nepovoljnom sitnom agrarnom strukturom Hrvatskoga zagorja (velika agrarna i opća gustoća stanovništva i rascjepkanost posjeda).

Početakom 80-ih godina prirodno kretanje stanovništva Hrvatskog zagorja postalo je negativno i sve više postaje važnim činiteljem depopulacije (dotad je to bila isključivo emigracija). Tako Hrvatsko zagorje kao tradicionalni emigracijski prostor postaje vremenom depopulacijski, a s pojavom prirodnoga pada stanovništva prostor je izumiranja stanovništva (Ilić, Njegač, Orešić, Toskić, 1993.). Ukupno, u razdoblju od 1948.-1991. stanovništvo Hrvatskog zagorja smanjilo se za 18% (istodobno, stanovništvo Hrvatske poraslo je za 26,6%). Pritom se samo u općini Krapina broj stanovnika povećao (za 0,7%), a u svima ostalima se smanjio (u Zlatar-Bistrici, Pregradi i Klanjcu čak preko 30%). Glavni faktor takvog drastičnog smanjenja bez sumnje je emigracija koja je zatim uvjetovala smanjenje prirodnog priraštaja i depopulaciju Hrvatskog zagorja. Takvim smanjenjem, broj stanovnika Hrvatskog zagorja bio je 1991. godine na razini onog od 1900. godine.

Na osnovi usporedbe međupopisne promjene ukupnoga broja stanovnika i prirodnoga priraštaja, može se odrediti selidbena bilanca i tip općeg ukupnog kretanja stanovništva. Friganović (1978.) izdvaja osam tipova općeg kretanja stanovništva - 1 egzodusna i 4 imigracijska. Svi egzodusni tipovi imaju negativnu migracijsku bilancu, ali različitog intenziteta, dok svi imigracijski tipovi imaju pozitivnu migracijsku bilancu, također različitog intenziteta.

Primjena te tipizacije na stanovništvo Hrvatskog zagorja u međupopisnim razdobljima od 1961. do 1991. godine (Tab. 2) pokazuje da je Zagorje kao cjelina imalo egzodusne tipove općeg kretanja stanovništva (E2, E3, E4, tj. depopulacija, izrazita depopulacija i izumiranje) (Ilić, Njegač, Orešić, Toskić, 1993.). U posljednjem međupopisu (1981.-1991.) trend depopulacije Hrvatskog zagorja smanjuje (1961.-1971.: -4,6%; 1971.-1981.: -4,8%; 1981.-1991.: -3,2%). Pad broja stanovnika 1981.-1991. podjednako određuju dvije sastavnice: negativna stopa prirodnog priraštaja (-1,6%), koja je do tada bila pozitivna, i negativna stopa selidbene bilance (-1,6%) koja je dosta manja nego u prethodnim međupopisnim razdobljima. Stoga Zagorje ima tip općeg kretanja E4 - izumiranje. To je posljedica toga što Hrvatsko zagorje u cjelini pripada onim regijama koje već dulje vrijeme gube dio svog stanovništva i u kojima stanovništvo stari pa je stopa nataliteta sve manja, a stopa mortaliteta sve veća (negativno prirodno kretanje).

Detaljnija analiza po općinama pokazuje da je u zadnjem međupopisju pet općina imalo negativnu selidbenu bilancu s tipovima kretanja stanovništva E2, E3 i E4. To su općine: Ivanec, Klanjec, Krapina, Novi Marof i Pregrada. U prethodna dva međupopisna razdoblja egzodusni tip imale su sve općine. Zabok i Zlatar-Bistrica imaju tip I4, tj. vrlo slabu regeneraciju imigracijom. To znači da im se broj stanovnika smanjuje jer je pozitivna selidbena bilanca manja od negativnog prirodnog priraštaja odnosno stopa popisom ustanovljenog kretanja (smanjenja) stanovništva, manja je od stope prirodnog kretanja (smanjenja) zbog pozitivne selidbene bilance. Općina Donja Stubica jedina ima neznatan porast stanovništva (tip I3 - slaba regeneracija imigracijom) i to stoga što je pozitivna selidbena bilanca veća od negativnog prirodnog priraštaja (Ilić, Njegač, Orešić, Toskić, 1993.).

Analizirajući samo selidbenu bilancu u zadnja tri međupopisja na razini Hrvatskog zagorja, možemo uočiti da je ona negativna, ali je u svakom slijedećem međupopisju manja negoli u prethodnima. Razlog tome jesu već u dobroj mjeri osiromašeni populacijski resursi za iseljavanje, ali isto tako i jači gospodarski razvoj Hrvatskog zagorja.

temeljen uglavnom na industriji. Stoga u posljednjem međupopisnom razdoblju možemo uočiti i pozitivnu migracijsku bilancu u nekim općinama, tj. više je useljenih nego iseljenih. To su općine Donja Stubica, Zabok i Zlatar-Bistrica.

Ukupno, iz Hrvatskog zagorja je od 1961.–1971. iselilo 26 832 stanovnika više nego što je doselilo, od 1971.–1981. 14 591, a od 1981.–1991. godine daljnjih 3704 stanovnika. Dakle, u posljednjih trideset godina iz Zagorja je iselilo 45 127 ljudi više nego što je doselilo, što objašnjava velik pad broja stanovnika u tom razdoblju. Ukupno, u razdoblju 1961.–1991. broj stanovnika se smanjio sa 254 266 na 223 532 ili za 30 734. To znači da je prirodni priraštaj bio pozitivan i iznosio 14 393 stanovnika (ali sa znakovitom negativnom međupopisnom dinamikom, Tab. 2).

Tab. 2. Tipovi kretanja stanovništva i migracijska bilanca po općinama Hrvatskog zagorja 1961.–1971., 1971.–1981. i 1981.–1991. godine

Općina	Prirodni priraštaj						Selidbena bilanca					
	1961.–1971.		1971.–1981.		1981.–1991.		1961.–1971.		1971.–1981.		1981.–1991.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Donja Stubica	1507	4.6	327	1	-334	-1.1	-3188	-9.7	-1087	-3.5	609	2
Ivanec	4205	8.6	1751	3.8	74	0.2	-7064	-14.4	-4251	-9.2	-2254	-5.1
Klanjec	354	2.5	-191	-1.4	-597	-5.1	-1340	-9.5	-1323	-10	-239	-2
Krapina	3584	7.5	611	1.3	410	1.5	-4642	-9.7	-2513	-5.3	-749	-2.8
Novi Marof	1998	6.3	409	1.3	-38	-0.1	-2778	-8.7	-1849	-5.9	-513	-1.7
Pregrada					-807	-4.4					-672	-3.6
Zabok	2342	6.5	943	2.6	-250	-0.7	-2067	-5.7	-1259	-3.4	65	0.2
Zlatar-Bistrica	1205	3	-947	-2.6	-2164	-6.5	-5764	-14	-2309	-6.3	49	0.2
Hrvatsko zagorje	15196	6	2903	1.2	-3706	-1.6	-26832	-10.6	-14591	-6	-3704	-1.6

Općina	Promjena broja stanovnika						Tip kretanja		
	1961.–1971.		1971.–1981.		1981.–1991.		1961-71.	1971-81.	1981-91.
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%			
Donja Stubica	-1681	-5.1	-760	-2.4	275	0.9	E3	E3	I1
Ivanec	-2859	-5.8	-2500	-5.4	-2180	-5	E2	E3	E3
Klanjec	-986	-7	-1514	-11.4	-836	-7.1	E2	E4	E4
Krapina	-1058	-2.2	-1902	-4	-339	-1.3	E2	E3	E2
Novi Marof	-780	-2.4	-1440	-4.6	-551	-1.8	E2	E3	E4
Pregrada					-1479	-8	E1	E2	E4
Zabok	276	0.8	-316	-0.9	-185	0.5	E3	E4	I4
Zlatar-Bistrica	-4559	-11	-3256	-8.9	-2115	-6.3	E2	E3	I4
Hrvatsko zag.	-11636	-4.6	-11688	-4.8	-7410	-3.2	E2	E3	E4

Izvor: Friganović, M., Pavić, P. (1973.): Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj 1961–1971., IDIS, Zagreb

Friganović, M. (1984.): Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj, Radovi GO 19, Zagreb

Podatke za međupopisje 1981.–1991. izračunao A. Toskić.

Dnevne migracije. Dnevna migracija oblik je privremene migracije, a podrazumijeva dnevno kretanje radne snage od mjesta stalnog boravka do radnog mjesta obrnuto.⁶ Osnovni je preduvjet, dakle, da putnici stanuju u jednom, a rade u drugom mjestu, bez obzira na međusobnu udaljenost tih dvaju mjesta.⁷ Faktore koji utječu na dnevnu pokretljivost radne snage i domet gravitacijske zone Friganović (1970.) klasificira kao: 1. *racionalne* (zarada, socijalno osiguranje, troškovi stanovanja, troškovi života i dr.) i 2. *socijalno-psihološke* (necijenjenost poljoprivrednog rada, prekvalifikacija, društveno priznanje, težnja primicanja gradu i dr.). Opseg i intenzitet dnevne migracije prije svega ovisi o stupnju industrijalizacije i razvijenosti prometnih sredstava i infrastrukture.

Budući da je Hrvatsko Zagorje bilo agrarno prenaseljeno područje, ono je još prije I. svjetskog rata bilo ekonomski ovisno o drugim granama gospodarstva. Kako takvu u Zagorju uglavnom nije bilo, stanovništvo je nužno bilo upućeno na iste izvan Zagorja, tj. u velike gradove, više u Zagreb, a manje u Varaždin.⁸ Zahvaljujući željeznicama stanovništvo je moglo dnevno migrirati na rad u ta dva velika centra rada. Dakle, istodobno s iseljavanjem javljaju se i dnevne migracije. Razlog zašto to stanovništvo nije trajno preseljavalo u centre rada leži u činjenici da prihodi od rada nekvalificiranih radnika, a prevladavali su upravo takvi, nisu mogli osigurati ekonomsku egzistenciju u gradu za radnika i njegovu obitelj. Stoga je obrađivanje vlastitog posjeda, kolikogod on uslijed stalnih cjepkanja bio mali, donosilo dodatne prihode. Osim toga, ograničavajući faktor trajnog preseljavanja bio je nedostatak odgovarajućeg stambenog prostora u gradu, a ne treba zanemariti niti psihološki faktor. S vremenom, kako se industrijalizacija intenzivira, mijenja se struktura dnevnih migranata pa sve više migrira kvalificirana radna snaga, pripravna za takvu industrijalizaciju.

U kasnijoj fazi, jačanjem automobilizacije, sve veće značenje dobiva autobusni promet jer on omogućava širenje sabirnih područja kretanja radne snage u sve udaljenija i izoliranija agrarna područja (Crkvenčić, 1962.). Kad je riječ o autobusnom prometu treba općenito reći da autobus do 60-tih godina još uvijek predstavlja sekundarnog prijevoznika u odnosu na željeznicu. Tek 1966. godine autobusi su prvi put prevezli više putnika od željeznice i od tada javni međumjesni promet postaje primarni element prometnog sistema Hrvatske (Sić, 1987.). No, značenje željeznice za Hrvatsko zagorje, usprkos porastu značenja autobusnog prijevoza, nije nimalo smanjeno.

Zapošljavanjem izvan poljoprivrede, stanovništvo uglavnom ne napušta obrađivanje svojih poljoprivrednih posjeda koji služe kao izvor dodatnih prihoda. Dakle, deagrarizacija je djelomična, a karakterizira je pojava kategorije radnika-seljaka i stvaranje mješovitih domaćinstava. Kao rezultat takvoga socijalnog prestrukturiranja stanovništva dolazi i do promjena u izgledu i funkcijama njihovih mjesta stanovanja, koja se, postupnim uvođenjem nekih gradskih elemenata i gradskog načina života urbaniziraju. Razvoj industrije u nekima od tih naselja, ubrzan procesom decentralizacije industrije iz Zagreba u okolicu, omogućio je zapošljavanje lokalnom stanovništvu i stanovništvu okolnih naselja pa, osim dnevnih migracija u Zagreb i Varaždin, sve veće značenje imaju dnevne migracije na rad u općinska središta i ostale centre rada Hrvatskog zagorja.

Tablica 3 prikazuje udio dnevnih migranata od ukupno zaposlenih po općinama Hrvatskoga zagorja 1961. i 1991. godine. Broj se zaposlenih u tom razdoblju povećao sa 47 374 na 73 940 ili za 56,1% dok se broj dnevnih migranata istovremeno povećao

za 78,2% (sa 29 305 na 52 220). Iz toga proizlazi da se udio dnevnih migranata u ukupno zaposlenima u tom razdoblju povećao i to sa 61,8% na 70,6%. To je karakteristično i za svaku općinu posebno. Godine 1961. udio dnevnih migranata od ukupno zaposlenih iznosio je od 55,1% (općina Zlatar-Bistrica) do 69,3% (općina Donja Stubica), a 30 godina kasnije taj je udio iznosio od 58,8% (općina Zlatar-Bistrica) do 87,4% (općina Klanjec). Ovi podaci jasno govore o porastu značenja dnevnih migracija, što je usko povezano s razvojem, prije svega industrije, a zatim i drugih djelatnosti u pojedinim centrima rada Hrvatskog zagorja, kao i izvan njega.

Tab. 3. Dnevni migranti po općinama Hrvatskog zagorja 1961. i 1991. godine

Općina	Zaposleni 1961.	Dn. migr. 1961.	%	Zaposleni 1991.	Dn. migr. 1991.	%
D. Stubica	7457	5172	69.3	9637	7256	75.3
Ivanec	7361	4389	59.6	13625	9041	66.3
Klanjec	1882	1227	65.2	3206	2801	87.4
Krapina	5935	3974	66.9	9463	7403	78.2
Novi Marof	4711	2985	63.4	2545	6610	77.3
Pregrada	3621	2202	60.8	5713	4308	75.4
Zabok	8636	5072	58.7	12260	8038	65.6
Z. Bistrica	7771	4284	55.1	11491	6763	58.8
Ukupno	47374	29305	61.8	73940	52220	70.6

Izvor: Neobjavljeni podaci popisa stanovništva 1961. i 1991. godine

Važno je spomenuti zakonitost da se udio dnevnih migranata od ukupno zaposlenih u centrima rada smanjuje s veličinom centra (Vresk, 1986.). Zagorski centri spadaju u grupu manjih centara, što potvrđuje i visok udio dnevnih migranata od ukupno zaposlenih u njima. Godine 1961. općinska središta Hrvatskog zagorja primala su od 50,1% (Zlatar-Bistrica) do 75,4% (Novi Marof) dnevnih migranata, a 1981. od 63,1% (Ivanec) do 81,1% (Klanjec) (Njegač, 1991.). Dakle, udio se dnevnih migranata povećao, a udio zaposlenih mještana smanjio. Karakteristično je i to da se udio dnevnih migranata povećao u svim općinskim centrima osim Pregrade (smanjenje za samo 1,3%). Godine 1991. udio dnevnih migranata u općinskim centrima iznosio je od 64,6% (Ivanec) do 83,0% (Klanjec), dakle ukupno se još nešto povećao. Međutim, u dva glavna zagorska centra, Krapini i Zaboku, ipak se nešto smanjio – u Krapini za 4,5% (sa 77,1% na 72,6%), a u Zaboku za 1,9% (sa 78,3 na 76,4%) (Tab. 4.).

Pri analizi dnevnih migracija važno je utvrditi pravce i intenzitet kretanja kako bi se ustanovila gravitacijska područja pojedinih naselja – centara rada, kao i usmjerenost pojedinih krajeva na određene centre. Tablica 5 prikazuje usmjerenost dnevnih migranata po općinama Hrvatskog zagorja 1991. godine. Već na prvi pogled iz podataka je uočljivo da većina dnevnih migranata putuje u centre rada u istoj općini (oko 50%). Ukoliko tome pribrojimo i one dnevne migrante koji putuju na rad u centre rada u drugim općinama Hrvatskog zagorja, vidi se da je glavnina dnevnih migracija

ograničena na prostor Zagorja. To još više dolazi do izražaja ukoliko se uzme u obzir da nam nisu dostupni detaljniji podaci o dnevnim migracijama u naselja koji primaju manje od 100 dnevnih migranata, a kojih u Zagorju ima dosta. Velikim dijelom ti su podaci uključeni u podatke u zadnjem stupcu tablice.

Tab. 4. Dnevni migranti u općinske centre Hrvatskog zagorja 1961, 1981. i 1991. godine

Općinski centar	1961.			1981.			1991.		
	Ukupno zaposleni	Dnevni imigranti	%	Ukupno zaposleni	Dnevni imigranti	%	Ukupno zaposleni	Dnevni imigranti	%
Donja Stubica	470	273	58.1	1155	770	66.7	1435	986	68.8
Ivanec	1653	1004	60.7	4408	2783	63.1	4827	3117	64.6
Klanjec	405	274	67.7	694	563	81.1	788	654	83.0
Krapina	2551	1728	67.7	4212	3248	77.1	4224	3068	72.4
Novi Marof	809	610	75.4	2229	1776	79.7	3419	2799	81.9
Pregrada	957	645	67.4	900	595	66.1	1210	820	67.8
Zabok	1895	1345	71.0	4330	3392	78.3	3859	2949	76.4
Zlatar-Bistrica	497	249	50.1	1192	882	74.0	1492*	1173	78.6

* procjena

Izvor: Neobjavljeni podaci popisa stanovništva 1961., 1981. i 1991. godine

Tab 5. Usmjerenost dnevnih migracija zaposlenih po općinama Hrvatskog zagorja 1991. godine

Općina	Ukupno dnevnih migranata	Dnevni migranti u centre rada									
		U istoj općini		U Hrv. zagorju		Zagreb		Varaždin		Ostalo	
			%		%		%		%		%
Donja Stubica	7256	3497	48.2	765	10.5	2235	30.8	1	0.0	758	10.4
Ivanec	9041	4473	49.5	76	0.8	25	0.3	2196	24.3	2271	25.1
Klanjec	2801	1249	44.6	116	4.1	539	19.2	0	0.0	897	32.0
Krapina	7403	4831	65.3	987	13.3	457	6.2	3	0.0	1125	15.2
Novi Marof	6610	3215	48.6	33	0.5	420	6.4	1079	16.3	1863	28.2
Pregrada	4308	2178	50.6	239	5.5	96	2.2	1	0.0	1794	41.6
Zabok	8038	4519	56.2	1034	12.9	1668	20.8	4	0.0	813	10.1
Zlatar-Bistrica	6763	3310	48.9	1021	15.1	991	14.7	57	0.8	1384	20.5
Ukupno	52220	27272	52.2	4271	8.2	6431	12.3	3341	6.4	10905	20.9

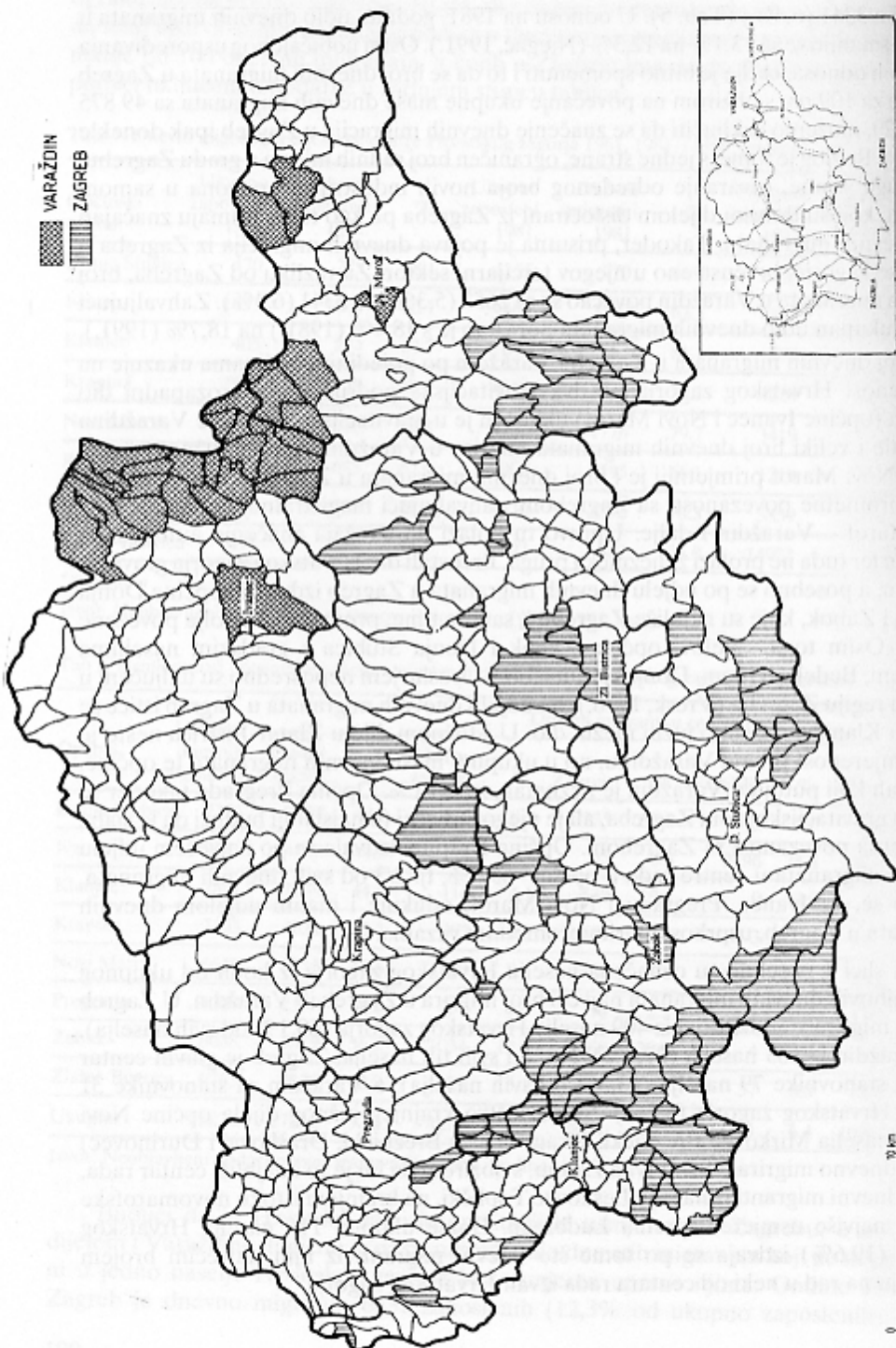
Izvor: Neobjavljeni podaci popisa stanovništva 1991. godine

Budući da je Hrvatsko zagorje gravitacijski usmjereno k Zagrebu, a manjim dijelom i Varaždinu, logično je da će najveći udio dnevnih migranata koji ne migriraju ni u jedno naselje Hrvatskog zagorja biti usmjeren upravo njima. Godine 1991. u Zagreb je dnevno migriralo 6431 zaposlenih (12,3% od ukupno zaposlenih), a u

Varaždin 3341 (6,4%) (Tab. 5). U odnosu na 1981. godinu, udio dnevnih migranata u Zagreb smanjio se sa 13,1% na 12,3% (Njegač, 1991.). Osim uobičajenog uspoređivanja relativnih odnosa, ovdje je bitno spomenuti i to da se broj dnevnih migranata u Zagreb smanjio za 109 pa, s obzirom na povećanje ukupne mase dnevnih migranata sa 49 875 na 52 220, možemo zaključiti da se značenje dnevnih migracija u Zagreb ipak donekle smanjilo. Razlog je tome, s jedne strane, ograničen broj radnih mjesta u gradu Zagrebu, a, s druge strane, otvaranje određenog broja novih industrijskih pogona u samom Zagorju, koji su dobrim dijelom dislocirani iz Zagreba pa kao takvi primaju značajan broj dnevnih migranata. Također, prisutna je pojava dnevnih migracija iz Zagreba u Hrvatsko zagorje, prvenstveno u njegov tercijarni sektor. Za razliku od Zagreba, broj dnevnih migranata u Varaždin povećao se sa 2653 (5,3%) na 3341 (6,4%). Zahvaljujući tome, i ukupan udio dnevnih migranata porastao je s 18,4% (1981.) na 18,7% (1991.).

Broj dnevnih migranata u Zagreb i Varaždin po pojedinim općinama ukazuje na usmjerenost Hrvatskog zagorja na dva gravitacijska područja. Sjeverozapadni dio Zagorja (općine Ivanec i Novi Marof) uključen je u gravitacijsko područje Varaždina pa odatle i veliki broj dnevnih migranata migrira u Varaždin. Ipak, u južnom dijelu općine Novi Marof primjetniji je i broj dnevnih migranata u Zagreb. Posljedica je to dobre prometne povezanosti sa Zagrebom, zahvaljujući magistralnoj cesti Zagreb – Novi Marof – Varaždin i dalje. Upravo tu dolazi do izražaja značenje autobusnog prometa jer tuda ne prolazi željeznička pruga. Preostali dio Hrvatskog zagorja gravitira Zagrebu, a posebno se po udjelu dnevnih migranata u Zagreb izdvajaju općine Donja Stubica i Zabok, koje su najbliže Zagrebu i, samim time, prometno najbolje povezane s njim. Osim toga, dijelovi općina Zabok i Donja Stubica s gradskim naseljima Zabokom, Bedekovčinom, Donjom Stubicom i Oroslavjem neposredno su uključeni u gradsku regiju Zagreba (Vresk, 1978.). Po udjelu dnevnih migranata u Zagreb ističe se i općina Klanjec, posebno južni njezin dio. U istočnom dijelu Zlatar-Bistrica nešto je jača usmjerenost prema Varaždinu, no u ukupnoj masi dnevnih migranata te općine, udio onih koji putuju u Varaždin je neznatan, ispod 1%. Općina Pregrada također se nalazi u gravitacijskoj zoni Zagreba, ali je njegov utjecaj tu najslabiji budući da je slaba i prometna povezanost sa Zagrebom. Općina Krapina izdvaja se po najvećem udjelu dnevnih migranata u centre rada u općini –65,3%, tj. 2/3 od svih dnevnih migranata, kao što se, uz Ivanec, Pregradu i Novi Marof, odlikuje i malim udjelom dnevnih migranata u Zagreb, usprkos dobrim prometnim vezama.

Na slici 1 posebno su označena naselja Hrvatskog zagorja iz kojih od ukupnog broja njihovih dnevnih migranata najveći broj migrira u Zagreb ili Varaždin. U Zagreb dnevno migrira stanovništvo iz 409 naselja Hrvatskog zagorja (69,1% od svih naselja), a u Varaždin iz 165 naselja (27,9%). No, od svih tih naselja, Zagreb je glavni centar rada za stanovnike 79 naselja (13,3% od svih naselja), a Varaždin za stanovnike 31 naselja Hrvatskog zagorja (5,2%). Stanovništvo krajnjeg južnog dijela općine Novi Marof (naselja Mirkovec Breznički, Bisag, Tkalec Breznički, Drašković i Đurinovec) najviše dnevno migrira u Sveti Ivan Zelinu, s obzirom da im je to i najbliži centar rada, dok su dnevni migranti iz naselja Leskovec Toplički, na krajnjem istoku novomarofske općine, najviše usmjereni prema Ludbregu. Dakle ukupno 116 naselja Hrvatskog zagorja (19,6%) izdvaja se po tome što dnevni migranti iz njih najvećim brojem migriraju na rad u neki od centara rada izvan Hrvatskog zagorja.

pozitivni utjecaj dnevnih migracija najočitiiji je s dva aspekta: 1. dnevne migracije ublažavaju neke polarizacijske efekte, npr. koncentraciju stanovništva u centre rada i, samim time, pozitivno utječu na razvoj stanovništva pojedinih naselja i, 2. dolazi do socioekonomske preobrazbe i urbanizacije ne samo centara rada, nego i onih naselja iz kojih zaposleni dnevno migriraju na rad u centre rada.

Industrijalizacijom i urbanizacijom te jačanjem dnevnih migracija donekle je zaustavljeno iseljavanje stanovništva izvan Hrvatskog zagorja, ali je pojačan problem unutarregionalnog razvoja i razmještaj stanovništva.

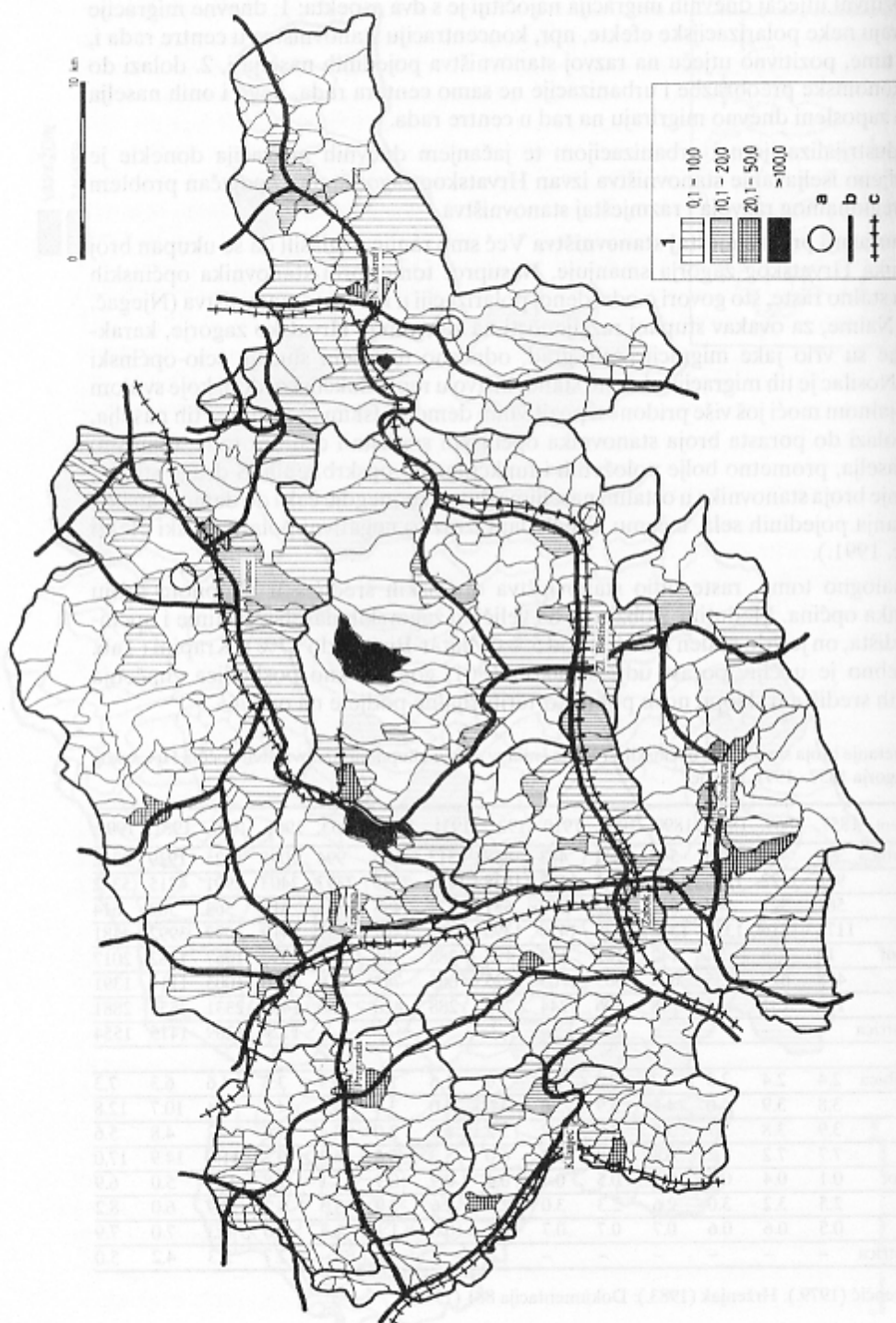
Unutarnji preraspmještaj stanovništva Već smo ranije naglasili da se ukupan broj stanovnika Hrvatskog zagorja smanjuje. Nasuprot tome, broj stanovnika općinskih središta stalno raste, što govori o određenoj polarizaciji u razvoju stanovništva (Nječač, 1991.). Naime, za ovakav stupanj razvijenosti na kakvom je Hrvatsko zagorje, karakteristične su vrlo jake migracije selo-grad, odnosno u našem slučaju selo-općinski centar. Nosilac je tih migracija aktivno stanovništvo u reprodukcijskoj dobi koje svojom potencijalnom moći još više pridonosi pozitivnim demografskim kretanjima tih naselja. Time dolazi do porasta broja stanovnika općinskih središta i centara rada, odnosno većih naselja, prometno bolje položenih i funkcionalno opskrbljenih. S druge strane, smanjenje broja stanovnika u ostalim naseljima dovodi ponegdje čak i do demografskog ođumiranja pojedinih sela, u čemu se ogledaju izrazito negativni polarizacijski efekti (Nječač, 1991.).

Analogno tome, raste udio stanovništva općinskih središta u ukupnom broju stanovnika općina. Međutim, s obzirom na veličinu zagorskih naselja, pa time i općinskih središta, on je vrlo malen i kreće se od 5% u Zlatar-Bistrici do 17% u Krapini (Tab. 6). Posebno je uočljiv porast udjela nakon 1961. godine, kao posljedica značenja općinskih središta u sklopu nove političko-teritorijalne podjele na općine.

Tab. 6. Kretanje broja stanovnika općinskih središta i njihov udio u ukupnom stanovništvu općina Hrvatskog zagorja 1857.–1991. godine

Općinski cent.	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Donja Stubica	398	442	486	548	541	443	468	513	627	994	1095	1425	1929	2232
Ivanec	955	1122	1263	1469	1544	1682	1838	1956	2025	2397	2403	2991	4715	5342
Klanjec	501	527	548	617	642	658	531	574	498	545	514	563	562	614
Krapina	1175	1216	1335	1315	1275	1470	1390	1332	1447	1653	2419	3097	3992	4481
Novi Marof	19	78	74	142	142	132	125	288	306	381	594	1067	1482	2017
Pregrada	428	617	635	604	603	763	625	665	743	819	950	1003	1114	1391
Zabok	110	131	144	198	206	244	262	288	420	466	1454	2331	2556	2881
Zlatar-Bistrica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1129	1209	1415	1554
Donja Stubica	2.4	2.4	2.3	2.3	2.0	1.5	1.6	1.6	1.8	2.9	3.3	4.6	6.3	7.3
Ivanec	3.8	3.9	4.0	4.1	3.9	3.8	4.0	4.0	3.9	4.6	4.8	6.4	10.7	12.8
Klanjec	3.9	3.8	3.7	3.8	3.8	3.7	3.2	3.9	3.0	3.4	3.6	4.2	4.8	5.6
Krapina	7.7	7.2	7.2	6.4	5.8	6.1	6.0	5.3	5.5	6.3	9.2	11.6	14.9	17.0
Novi Marof	0.1	0.4	0.3	0.6	0.5	0.4	0.4	0.9	0.9	1.1	1.8	3.4	5.0	6.9
Pregrada	2.5	3.2	3.0	2.6	2.3	3.0	2.6	2.6	2.9	3.3	4.3	4.9	6.0	8.2
Zabok	0.5	0.6	0.6	0.7	0.7	0.7	0.8	0.8	1.1	1.3	4.0	6.3	7.0	7.9
Zlatar-Bistrica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.7	3.3	4.2	5.0

Izvor: Korenčić (1979.); Hrženjak (1983.); Dokumentacija 881 (1992.).

Dinamika stanovništva po naseljima pokazatelj je ukupnog kretanja stanovništva ali samim time i unutarnjeg njegovog prerasporeda. Iako je njezin sastavni dio, osim migracijske bilance, i prirodni priraštaj, možemo sa sigurnošću reći da ona naselja koja bilježe stalni porast broja stanovnika imaju pozitivnu migracijsku bilancu. Dakle ona su odredišta unutarnjeg preseljavanja stanovništva, a pozitivni prirodni priraštaj djelomično je upravo i posljedica toga što migrira uglavnom mlade stanovništvo.

U razdoblju od 1981.–1991. stanovništvo se Hrvatskog zagorja smanjilo sa 230 982 na 223 532 ili za 3,2%. Od ukupno 592 naselja, u tom međupopisju 157 naselja (ili 26,5%) ima porast stanovništva (uključujući i 3 novoiskazana naselja). Pozitivno kretanje stanovništva u uskoj je vezi sa značenjem naselja (općinski centri, centri rada) i njihovim smještajem (u blizini centara ili uz glavne prometnice). Na slici 2 može se opaziti koncentracija naselja s porastom stanovništva oko općinskih središta (pogotovo Krapine, Zaboka i Ivanca, koji ujedno spadaju i među vodeće centre rada u Hrvatskom zagorju) i, posebno, duž željezničkih pruga i glavnih cestovnih pravaca.

Slično se može opaziti i za ranija razdoblja 1961.–1971. i 1971.–1981. (Njegač, 1991.). Razlike su jedino u broju naselja s porastom stanovništva, koji varira od 130 (1971.) preko 119 (1981.) do 157 (1991.). Dakle, može se opaziti znatan porast broja naselja s porastom stanovništva u posljednjih 10 godina, što je povezano s usporavanjem pada ukupnog broja stanovnika Hrvatskog zagorja u tom razdoblju i »oživljavanjem« nekih naselja pod utjecajem suvremenih procesa. Općine Zabok i Krapina ističu se po najvećem, a Pregrada i Klanjec po najmanjem udjelu takvih naselja u ukupnom broju naselja (Tab. 7).

Tab. 7. Naselja s porastom stanovništva u međupopisnim razdobljima od 1961. do 1991. godine po općinama Hrvatskog zagorja

Općina	Broj naselja s porastom stanovništva			Br. naselja 1991.	% s por. st 1981–91.
	1961–71.	1971–81.	1981–91.		
Donja Stubica	7	12	15	50	30.0
Ivanec	17	24	29	99	29.3
Klanjec	12	8	12	63	19.0
Krapina	26	18	20	62	32.2
Novi Marof	21	12	18	71	25.3
Pregrada	11	10	12	72	16.7
Zabok	28	23	29	82	35.4
Zlatar-Bistrica	8	12	22	93	23.6
Ukupno HZ	130	119	157	592	26.5

Izvor: Korenčić, (1979.); Hrženjak (1983.); Dokumentacija 881 (1992.)

Jedan od najboljih pokazatelja unutarnjeg preseljavanja jest odnos autohtonog i doseljenog stanovništva po naseljima. Pod autohtonim se podrazumijeva ono koje od rođenja živi u mjestu stanovanja, dok doseljeno može biti doseljeno iz iste općine, iz drugih općina ili iz inozemstva. Godine 1991. u Hrvatskom je zagorju skoro 2/3 od ukupnog stanovništva bilo autohtono, dakle od rođenja je živjelo u mjestu stanovanja.

Od preostalog je pak stanovništva gotovo 2/3 doselilo iz jednog naselja u drugo naselje iste općine (Tab. 8.). Moguće je, međutim, diferencirati gradska naselja od ostalih. U gradskim naseljima Hrvatskog zagorja (prema statistici ih je 15) ukupno živi manje od polovice autohtonog stanovništva. Dakle, u njima prevladava ono doseljeno, što ukazuje na veliku privlačnu moć gradova. Također, u gradovima je znatno veći udio stanovništva doseljenog iz drugih općina, nego što je u ostalim naseljima. Posebno je to istaknuto u općini Zabok gdje je udio doseljenih iz drugih općina veći od udjela doseljenih iz iste općine. Razlog je rubni položaj gradskih naselja Zaboka i Bedekovčine. Izrazito nizak udio autohtonog stanovništva imaju gradska naselja općine Zlatar-Bistrica, no to je posljedica toga što se naselje Zlatar-Bistrica zasebno statistički iskazuje tek od 1961. godine (nastalo spajanjem tri naselja) pa se tek otada rođeno stanovništvo bilježi kao autohtono. Analiza prema spolu pokazuje da je odnos autohtonog muškog i ženskog stanovništva 1,4:1, tj. muškog stanovništva ima znatno više nego ženskog (84 234 naprama 60 050). U gradskim naseljima taj je odnos nešto povoljniji – 1,17:1. Glavni je razlog veće mobilnosti ženskog i to prvenstveno seoskog stanovništva – udaja.

Tab. 8. Autohtono i doseljeno stanovništvo po općinama Hrvatskog zagorja 1991. godine

Općina	Broj stanovnika	Autohtono stanovn.	% od ukup.	Doseljeno u naselje stalnog stanovanja						
				Svega	% od ukup.	Iz iste općine	% od doselj.	Iz druge općine	% od doselj.	
Donja Stubica	Ukupno	30760	20055	65.2	10705	34.8	6575	61.4	3537	33.0
	U grad. nas.	7312	3490	47.7	3822	52.3	2113	55.3	1447	37.9
	U ost. nas.	23448	16565	70.6	6883	29.4	4462	64.8	2090	30.4
Ivanec	Ukupno	41680	29476	70.7	12204	29.3	8805	72.1	2682	22.0
	U grad. nas.	9123	6031	66.1	3092	33.9	1918	62.0	987	31.3
	U ost. nas.	32557	23445	72.0	9112	28.0	6887	75.6	1695	18.6
Klanjec	Ukupno	10917	6487	59.4	4430	40.6	2474	55.8	1588	35.5
	U grad. nas.	614	270	44.0	344	56.0	155	45.1	149	43.5
	U ost. nas.	10303	6217	60.3	4086	39.7	2319	56.8	1439	35.2
Krapina	Ukupno	26382	16649	63.1	9733	36.9	6516	66.9	2653	27.3
	U grad. nas.	4481	1789	39.9	2692	60.1	1501	55.8	991	36.8
	U ost. nas.	21901	14860	67.9	7041	32.1	5015	71.2	1662	23.6
Novi Marof	Ukupno	29254	20150	68.9	9104	31.1	5594	61.4	2899	31.8
	U grad. nas.	3908	1519	38.9	2389	61.1	1289	54.0	885	37.0
	U ost. nas.	25346	18631	73.5	6715	26.5	4305	64.1	2014	30.0
Pregrada	Ukupno	16934	10258	60.6	6681	39.5	4377	65.5	1706	25.5
	U grad. nas.	1391	571	41.0	820	59.0	458	55.9	310	37.8
	U ost. nas.	15543	9687	62.3	5861	37.7	3919	66.9	1396	23.8
Zabok	Ukupno	36309	21895	60.3	14414	39.7	8631	59.9	5232	36.3
	U grad. nas.	7605	4092	53.8	3513	46.2	1586	45.1	1714	48.8
	U ost. nas.	28704	17803	62.0	10901	38.0	7045	64.6	3518	32.3
Zlatar-Bistrica	Ukupno	31291	19314	61.7	11977	38.3	7855	65.6	3824	31.9
	U grad. nas.	2564	277	10.8	2287	89.2	1591	69.6	658	28.8
	U ost. nas.	28727	19037	66.3	9690	33.7	6264	64.6	3166	32.7
Hrvatsko zag.	Ukupno	223532	144284	64.5	79248	35.5	50827	64.1	24121	30.4
	U grad. nas.	36998	18039	48.8	18959	51.2	10611	56.0	7141	37.7
	U ost. nas.	186534	126245	67.7	60289	32.2	40216	66.7	16980	28.2

Izvor: Neobjavljeni podaci popisa stanovništva 1991. godine

S time povezano, treba reći da tipičan oblik naselja Hrvatskog zagorja, raštrkana sela sastavljena od zaseoka, sve više gube svoje karakteristike i značenje. Taj oblik naselja, koji je u prošlosti dominirao u najvećem dijelu Hrvatskog zagorja, doživio je značajnu preobrazbu u najnovije doba, pod utjecajem industrijalizacije, praćene deagrarijizacijom i urbanizacijom. S jedne strane, došlo je do smanjivanja broja njihovog stanovništva, koji uglavnom preseljavaju u glavne centre Hrvatskog zagorja, a s druge do socijalnog prestrukturiranja dijela onog stanovništva koje je ostalo na selu, što je pak utjecalo na urbanizaciju i promjenu fizionomije sela. Dakle, unatoč sveprisutnom procesu unutrašnjeg preseljavanja, odnosno preraspještanja stanovništva unutar Hrvatskog zagorja i populacijskog praznjenja pojedinih njegovih dijelova, suvremeni gospodarski razvoj utjecao je na preobrazbu većine naselja, a ne samo onih koja su određena unutarnjeg preseljavanja.

ZAKLJUČAK

Socijalno prestrukturiranje stanovništva Hrvatskog zagorja, koje se manifestira u napuštanju poljoprivrede i zapošljavanju u nepoljoprivrednim djelatnostima praćeno je i prostornom mobilnošću stanovništva. Ona dolazi do izražaja u dva osnovna oblika: 1. trajnom preseljavanju, i 2. dnevnim migracijama.

Prvi oblik, tj. trajno preseljavanje, može se razlikovati s obzirom na prostorni domet iseljavanja: 1. iseljavanje iz Hrvatskog zagorja u centre rada izvan njega, prije svega u Zagreb, pa i u udaljenije krajeve, i 2. unutarnje preseljavanje stanovništva, tj. preseljavanje u centre rada u Hrvatskom zagorju; na taj način dolazi do preraspještanja stanovništva unutar Zagorja. Iseljavanje je bilo dominantno do 50-ih godina ovog stoljeća, kada počinje jači razvoj industrije u Hrvatskom zagorju. Od tada, sve veće značenje ima unutarnje preseljavanje, tj. prostorni preraspještanje stanovništva unutar Hrvatskog zagorja.

Drugi oblik prostorne mobilnosti, dnevna kretanja radne snage, prisutan je već od kraja 19. stoljeća, kada je prometno povezivanje Zagorja sa Zagrebom i Varaždinom izgradnjom željeznice omogućilo zagorskom stanovništvu dnevno migriranje na rad u industriju Zagreba, Varaždina i još nekih manjih centara rada izvan Zagorja, da bi, također od 50-ih godina ovog stoljeća, dnevne migracije bile sve više prema lokalnim, zagorskim centrima rada. Dnevne migracije, dakle, s vremenom imaju sve veće značenje, posebno one unutar samog Hrvatskog zagorja, ali za određen broj, prije svega rubnih naselja, značenje izvanzagorskih centara rada još je uvijek dominantno pa su oni zahvaljujući svojoj funkciji rada i jedan od glavnih čimbenika preobrazbe tih naselja.

POZIVNE BILJEŠKE

1. Varaždinska županija obuhvaćala je, osim kotara Varaždin i Ludbreg, i zagorske kotare Ivanec, Klanjec, Krapinu, Novi Marof, Pregradu i Zlatar.

2. U Varaždinu ih je istodobno bilo 2669.

3. U inozemstvo se najviše odlazilo do I. svjetskog rata. Tako se npr. u razdoblju 1901.–1910. iz Varaždinske županije iselilo 4985 osoba u Sjevernu Ameriku, a 1881 osoba u europske zemlje (Austriju,

Češku, Njemačku, Švicarsku). U istom se razdoblju vratilo iz Amerike 955 osoba (19,1% od iseljenika), 11 europskih zemalja 1414 (75,2%), što znači da se u Ameriku odlazilo uglavnom za stalno, a u Europu na kratko vrijeme. Nakon rata, iseljavanje u inozemstvo se smanjilo, posebno otkad je ograničeno iseljavanje u Sjevernu Ameriku (Dugački, 1940.).

4. Hrvatsko je zagorje u razdoblju 1869–1948. (pretežno unutarnjom migracijom) izgubilo oko 60% prirodnog priraštaja (Nejašmić, 1991.).

5. O tome govori i podatak o višku broja iseljenika nad brojem useljenika u pojedinim kotarima u razdoblju od 1891.–1910. godine. U klanječkom i pregradskom kotaru taj višak iznosi 16,1%, odnosno 14,7% od ukupnog broja stanovnika. To znači da se za tih 20 godina iselila gotovo jedna šestina stanovnika iz tih kotara. Dugački (1940.) to objašnjava time da, za razliku od ostalih kotara koji imaju razvijeno šumsko gospodarstvo, klanječki i pregradski kotar imaju najmanje šuma, a osim toga nemaju ni rudnika niti industrije. Stoga, s obzirom na oskudicu privrednih izvora, kojima inače raspolaže ostalo Zagorje, «... ostaje kao jedini otkaz upravo iseljavanje.» (1940:63). No, kako je i u ostalim kotarima višak iseljenih nad useljenima znatno (od 8,2% u kotaru Novi Marof do 11,8% u kotaru Ivanec), očito je da to «postojanje privrednih izvora samo po sebi nije bilo dostatno da zadrži stanovništvo.

6. U širem smislu, to može biti i putovanje učenika do mjesta školovanja.

7. U nekim drugim europskim zemljama (Švicarska, Austrija, Njemačka) pod kretanjem radne snage smatraju se samo ona svakodnevna kretanja zaposlenog stanovništva koja prelaze općinske granice. Prednja je, dakle, da putnik stanuje u jednoj a radi u drugoj općini (Crkvenčić, 1962:51).

8. Godine 1956. dnevno je putovalo željeznicom na radno mjesto ukupno 13 079 osoba, od čega 11 333 u Zagreb. Za nas je najvažnije da od toga čak 5839 ili 51,5% otpada na putnike iz zagorskih željezničkih stanica pa su u to vrijeme zagorske željezničke pruge u pogledu dnevnih putovanja na rad najopterećenije u Hrvatskoj, a s obzirom na prosječni broj putovanja tijekom jedne godine po jednom stanovniku, stanovništvo Donjeg Zagorja bilo je najpokretnije na području bivše Jugoslavije (Žuljić, 1957.).

LITERATURA:

- Crkvenčić, I. (1962.): Kretanje radne snage kao geografski problem, *Geog. glasnik* 24
- Dugački, Z. (1940.): Naselja i naseljenost Hrvatskog zagorja, *Geografski vestnik*, god. XVI, Ljubljana
- Fričanović, M. (1970.): Gravitacijske zone dnevne migracije u radne centre Hrvatske, *Geog. glasnik* 32
- Fričanović, M. (1978.): Demogeografija – stanovništvo svijeta, *Školska knjiga*, Zagreb
- Ilić, M., Njegač, D., Orešić, D., Toskić, A. (1993.): *Geografska obilježja i osobitosti Hrvatskoga zagorja*, Gazophylacium 1–2, Zagreb
- Nejašmić, I. (1991.): Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi, *Globus*, Zagreb
- Njegač, D. (1991.): Neki pokazatelji polariziranog razvoja Hrvatskog zagorja, *Radovi* 26, GO, Zagreb
- Oliveira-Roca, M. (1978.): Cirkulacija radne snage, *IDIS*, Zagreb
- Pejnović, D. (1994.): Regionalna struktura Like, doktorska disertacija, Zagreb
- Peršić, N. (1940.?): Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb, *Kuljica*, Zagreb
- Šić, M. (1978.): Javni međumjesni autobusni promet u SR Hrvatskoj, *Radovi* 22, GO, Zagreb
- Vresk, M. (1978.): Gradska regija Zagreba, *Geog. glasnik* 40
- Vresk, M. (1982–83.): Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. godine, *Radovi* 17–18, GO, Zagreb
- Vresk, M. (1986.): Centri rada i gravitacijska područja zaposlenih u Hrvatskoj, *Radovi* 21, GO, Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A. (1982.): Demografija – Stanovništvo i ekonomski razvitak, *Informator*, Zagreb
- Žuljić, S. (1957.): O dnevnim kretanjima radne snage u Zagrebu, *Geog. glasnik* 19, Zagreb
- Žuljić, S. i drugi (1974.): *Geografija SR Hrvatske*, knj. 1, Školska knjiga, Zagreb

SUMMARY

Uvodni saopćenje rad

The Forms of Spatial Mobility of the Population of Hrvatsko Zagorje

by

Dražen Njeđač

The basic indicator of the social restructuring (mobility) of the population in agrarian regions is transition from agricultural to non-agricultural activities. As the latter are mainly located in towns the social mobility of the population is accompanied by spatial mobility. The spatial mobility of the population in Hrvatsko Zagorje can be expressed in three basic forms: 1. emigration, 2. commuting and 3. internal resettling of inhabitants.

Emigration dominated up until the 1950s, when industrial development intensified in Hrvatsko Zagorje. Since then regional resettling of inhabitants within Hrvatsko Zagorje to commune and work centres has become more important. Commuting has been practiced since the end of the 19th century. Initially commuting gravitated towards Zagreb, but since the 1950s commuting gradually moved towards local work centres. Later, particularly within Hrvatsko Zagorje, commuting became the most important form of spatial mobility.

In spite of emigration the number of inhabitants in Hrvatsko Zagorje increased in the period 1857–1948, due to the high natural growth rate. Since 1948 there has been a continued decrease in the number of inhabitants, due to a permanent decline in the natural growth rate as a consequence of the rural exodus. The migrational balance during the last three inter-census periods in Hrvatsko Zagorje was negative, although each subsequent inter-census period was less negative than the previous one. The main reason for this trend is the impoverished resources of the population, as well as intensified economic development of Hrvatsko Zagorje, mainly based on the growth of industry. During the last 30 years 45,127 more people emigrated from Hrvatsko Zagorje than immigrated into it. However, 60% (26,832) of this number occurred in the first 10 years (1961–1971), which indicates that the intensity of emigration is constantly decreasing. On the contrary, commuting and internal resettling of the population has grown in importance.

The share of commuters in the total number of employed during the period 1961–1991 increased from 6.8% to 70.6%. Approximately three quarters of the commuters travel to work in centres within the same commune (50.2%) or in other communes in Hrvatsko Zagorje. The share of commuters to Zagreb was 12.3% and to Varaždin 6.4%. Compared to previous periods the importance of Zagreb decreased. The reasons for this decrease are, on the one hand, the restricted number of workplaces in Zagreb and on the other the founding of new industries in Hrvatsko Zagorje, partly supported from Zagreb. As a result, commuting from Zagreb to Hrvatsko Zagorje occurs, primarily to the tertiary sector. The north-western part of Hrvatsko Zagorje gravitates towards Varaždin, and the remaining part, particularly the outlying areas of the south-eastern part, gravitates to Zagreb.

In spite of the overall decrease of inhabitants in Hrvatsko Zagorje, the number of inhabitants in Commune and work centres is constantly increasing. With regard to the settlements the demographic dynamism is an indicator of overall movement of the population, and consequently internal re-distribution. Settlements displaying a permanent increase in the number of inhabitants have a positive migrational balance. During the period 1981–1991, 157 settlements (26.5%) in Hrvatsko Zagorje showed a population increase, out of the total number of 592 settlements, which correlates with their importance commune centres, work centres) and also their location (close to a centre or along main roads). In 1991 almost two thirds of the total population of Hrvatsko Zagorje was autochthonous, i. e. inhabitants living in the same place since birth. However, less than half of the autochthonous population live in the urban settlements of Hrvatsko Zagorje (numbering 15 according to statistics). Thus, immigrants are dominant, which demonstrates the great attraction of the town. Analysis, according to sex, shows that the relation of autochthonous male and female inhabitants is 1.4 : 1, and in urban settlements 1.17 : 1. Marriage is the main reason for the greater mobility of female inhabitants, mainly from rural backgrounds.

In connection with the social and spatial mobility typical settlements, of Hrvatsko Zagorje i. e. scattered villages, consisting of hamlets, are gradually losing their characteristic features and significance. Namely, they have undergone considerable transformation. On the one hand the number of their inhabitants has decreased, and on the other the inhabitants remaining in the villages have been socially restructured, which in turn has influenced urbanization and change in the physiognomy of the village. Consequently, modern economic development has influenced the transformation of the majority of settlements, and not only those which have been the destination for internal resettlement.